

Δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Ελλοπία*, τεύχ. 3, Περίοδος Β΄, Μάρτιος-Απρίλιος 1996, σελ.62-64

Γαλλική *Encyclopédie* και Νεοελληνικός Διαφωτισμός: Η περίπτωση του *Φυσικής απάνθισμα*

Οι λόγιοι και Δάσκαλοι του Γένους κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού θεωρούσαν την επιστημονική γνώση ως ένα απαραίτητο μέσο για την καταπολέμηση των προλήψεων, των δεισιδαιμονιών και για την αποτίναξη της τυραννίας και την απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας.

Ιδιαίτερα, ο Ρήγας Βελεστινλής¹ τονίζει με έμφαση στα επαναστατικά του έργα πως «εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή με την οποία λάμπουν τα ελεύθερα έθνη». Επίσης, ο Δημ. Δάρβαρις² σημειώνει πως «πάν γένος τότε αρχίζει να ανθή, όταν αρχίζει να περιθάλλη τας μούσας» και ότι «μόνη η μάθησις κυρίως και αληθώς δοξάζει τα γένη». Χαρακτηριστικός είναι ο τίτλος του βιβλίου που εκδόθηκε στη Βενετία στα 1810 μεταφρασμένο από τα γερμανικά *Φυσική δημώδης εις πάσιν της δεισιδαιμονίας, που δείχνει την προσπάθεια διαφώτισεως των Ελλήνων αναγνωστών*.

Ωστόσο, οι Έλληνες λόγιοι για την επιτυχία του σκοπού των εξέδωσαν βιβλία με τις νέες επιστημονικές γνώσεις. Μάλιστα, από το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνας παρατηρείται σημαντική αύξηση του αριθμού εκδόσεως βιβλίων των φυσικών-θετικών επιστημών, που φθάνει στη μεγαλύτερη άνοδο κατά τις δύο προεπαναστατικές δεκαετίες³. Τα βιβλία των φυσικών-θετικών επιστημών, τα οποία τυπώθηκαν κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού ήταν κυρίως μεταφράσεις ή απάνθισμα ευρωπαϊκών βιβλίων, δια των οποίων η επιστημονική γνώση μεταφέρονταν στον ελληνικό χώρο⁴.

Στην προσπάθεια του φωτισμού του Γένους κινείται και το πρώτο εθνοδιαφωτιστικό βιβλίο του Ρήγα Βελεστινλή *Φυσικής απάνθισμα*, το οποίο τυπώθηκε στη Βιέννη το 1790. Στον πρόλογο του βιβλίου, ο Ρήγας γράφει «Προς τους αναγνώστας», «Δεν ευχαριστήθην μόνον απλώς να θρηνήσω την κατάσταση του γένους μου, αλλά και συνδρομήν να επιφέρω επάσχισα όσον το επ' εμοί, απανθίζοντας από τε της Γερμανικής και Γαλλικής γλώσσης τα ουσιωδέστερα της φυσικής ιστορίας».

Επίσης, σημειώνει χαρακτηριστικά πως χρησιμοποίησε «απλούν ύφος» και τούτο για «να το καταλάβουν όλοι και να αποκτήσουν μίαν παραμικράν ιδέαν της ακαταλήπτου φυσικής». Διότι πίστευε πως έτσι θα προσέφερε την απαραίτητη ωφέλεια και θα συνέβαλε στο «να αναλάβη το πεπτωκός Ελληνικόν γένος». Άλλωστε, στη σελ. 24 καταγράφει την σημαντική και πρωτοποριακή για τα χρόνια εκείνα της τυραννίας φράση «Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά».

¹ Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 22, Βιέννη 1797, στο Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 1994.

² Βλ. Δημ. Δάρβαρις, *Επιτομή Φυσικής*, Βιέννη 1812, σελ. δ'-ε'.

³ Βλ. Γιάννη Καρα, *Οι θετικές επιστήμες στον ελληνικό χώρο (15^{ος}-19^{ος} αιώνας)*, Αθήνα 1992, σελ. 107.

⁴ Βλ. G.P. Henderson, *Η αναβίωση του ελληνικού στοχασμού 1620-1830*, μετάφρ. Φ.Κ. Βώρου, Αθήνα 1977, σελ.17. Ο Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, τρίτη έκδοση, Αθήνα 1983, σελ. 14, παρατηρεί πως «η μετάφραση νεωτερικών έργων αποτελεί από τα πιο έντονα χαρακτηριστικά του ελληνικού Διαφωτισμού στα χρόνια της ακμής του».

Ο Ρήγας θεωρούσε βασικό στοιχείο της πνευματικής ανόδου του λαού την απόκτηση της νέας επιστημονικής γνώσεως της Ευρώπης. Για τον σκοπό αυτό «ερρανίσθηκε» επιστημονικά θέματα από βιβλία της «Γερμανικής και Γαλλικής γλώσσης», που αρκετά θα βρίσκονταν στον κύκλο των λογίων και διανοουμένων του Δημητρίου Καταρτζή⁵, στο Βουκουρέστι. Μάλιστα, η πρόσφατη έρευνα⁶ έχει δείξει ότι ο Ρήγας Βελεστινλής μετέφερε στο πρώτο εθνοδιαφωτιστικό του έργο *Φυσικής απάνθισμα* την επιστημονική γνώση της Γαλλικής *Encyclopédie* των Diderot και D'Alambert, που ως γνωστόν ο πρώτος τόμος άρχισε να εκδίδεται το 1751. Φαίνεται ότι ο Ρήγας θα είχε εντυπωσιασθεί από το περιεχόμενο της πολύτομης Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας* και θα είχε εντυπωσιασθεί στα ποικίλα θέματά της.

Συγκεκριμένα, έχει αποδειχθεί ότι ο Ρήγας μετέφρασε κομμάτια από διάφορα λήμματα της *Εγκυκλοπαιδείας*, τα οποία στη συνέχεια τα καταχώριζε στα θέματα του βιβλίου του *Φυσικής απάνθισμα*. Πραγματικό «εράνισμα». Πολλές φορές μάλιστα από το ίδιο το λήμμα της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας* παίρνει διάσπαρτες παραγράφους, τις οποίες παραθέτει στη σειρά στο βιβλίο του. «Απανθίζει» ό,τι νομίζει πως θα είναι απαραίτητο στους Έλληνες αναγνώστες για την απόκτηση της νέας γνώσεως.

Ενδεικτικά από τα θέματα, που ο Ρήγας καταχωρίζει στο βιβλίο του σε αντιστοιχία με τα λήμματα της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας*⁷, θα αναφερθούν δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις, α) περί της κυκλοφορίας του αίματος και β) περί της ηλεκτρικής ύλης. Ας σημειωθεί μάλιστα το γεγονός, και αυτό είναι σημαντικό, πως οι γνώσεις των δύο αυτών θεμάτων, από όσο είναι μέχρι τώρα γνωστό, για πρώτη φορά⁸, καταγράφονται σε έντυπο ελληνικό βιβλίο από τον Ρήγα Βελεστινλή το 1790. Κατ' αυτόν τον τρόπο η νέα επιστημονική γνώση περνά στον ελληνικό χώρο.

Α΄. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΑΙΜΑΤΟΣ.

Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα*, 1790, σελ. 154-155.

⁵ Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 259-260. Επίσης, Κ.Θ. Δημαρά, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, όγδοη έκδοση, Αθήνα 1987, σελ. 152-153.

⁶ Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ρήγα Βελεστινλή "Φυσικής απάνθισμα" και Γαλλική "Encyclopédie"». Ταύτιση, για πρώτη φορά, ενός προτύπου», Πρόδρομη ανακοίνωση, *Υπέρεια*, τόμ.2, Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου "Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγα", (Βελεστίνου 1992), Αθήνα 1994, σελ. 585-598. Στα συμπεράσματα δείχνεται ότι ο Ρήγας, για τα πέντε τελευταία κεφάλαια, που αποτελούν το ένα τρίτο των σελίδων, χρησιμοποίησε την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία*, βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η Γαλλική "Encyclopédie" ένα πρότυπο του "Φυσικής απάνθισμα" του Ρήγα», Ανακοίνωση στο Επιστημονικό Συμπόσιο του Ο.Μ.Ε.Δ., στη μνήμη του Λεάνδρου Βρανούση, Αθήνα 11-12 Μαΐου 1995, (*Ο Εραμιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128).

⁷ Για την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία*, ο Ιωάννης Ραστής παρατηρεί στο περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος*, 1816, σελ. 234, «...η *Εγκυκλοπαιδεία*, τούτο το θαυμασιότερον επιχείρημα οπού εμφανίσθη ο ανθρώπινος νους...αυτή η κιβωτός όλων των ανθρωπίνων μαθήσεων είναι αθάνατον μνημείον της φιλοσοφίας, των επιστημών και τεχνών...». Ας σημειωθεί πως στη Βιβλιοθήκη Μηλεών Πηλίου βρίσκεται η 36τομη *Εγκυκλοπαιδεία*, έκδοση 1778-1779 της Γενεύης, που μάλλον θα την είχε στείλει ο Άνθιμος Γαζής κατά τη συγκρότηση της Βιβλιοθήκης.

⁸ Για την κυκλοφορία του αίματος βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ιατρικές γνώσεις του Ρήγα Βελεστινλή στο έργο του "Φυσικής απάνθισμα"», *Υπέρεια*, τόμ. 1, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας», (Βελεστίνου 1986), Αθήνα 1990, σελ. 457-499. Για την «ηλεκτρική ύλη» βλ. Χρ. Ξενάκη, *Το πείραμα ως μέθοδος έρευνας και γνώσης στα έργα των λογίων της προεπαναστατικής περιόδου*, Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα 1994. Και προσωπική επικοινωνία, Φεβρουάριος 1996.

«Μία κυκλοφορία φυσική του αίματος είναι εις το ζωντανόν ζώον, δια της οποίας ακαταπαύστως το υγρόν αυτό μετάγεται από την καρδίαν εις όλα τα μέρη του σώματος δια των αρτηριών, και επιστρέφεται εκ των ιδίων μερών αυτών από ταις φλέβαις.

Το πρώτον όργανον της ζωτικής αυτής ενεργείας είναι η καρδιά εις την οποίαν αι φλέβες χύνονται και όλαι αι αρτηρίαί λαμβάνουν την αρχήν τους. Η καρδιά έχει επ' αυτό μίαν ενέργειαν ονομαζομένην διαστολήν και συστολήν».

Γαλλική *Encyclopédie*, τόμ. 3, σελ. 467, λήμμα «Circulation»

«La circulation du sang est un mouvement naturel du sang dans un animal vivant, par lequel cette humeur est alternativement portée du coeur a toutes les parties du corps par les arteres, et rapportée de ses memes parties par les veines.

Le principal organe de cette fonction vitale est le cœur, qui est un muscle creux aux cavités duquel toutes les vieins viennent aboutir, et toutes les arteres prennent leur naissance, et qui a en meme temps une action de dilatation ou de diastole, et de contraction ou de sistole».

Β'. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΗΛΕΚΤΡΙΚΗΣ ΥΛΗΣ.

Φυσικής απάνθισμα, σελ. 171.

«Η ουσία της ηλεκτρικής ύλης δεν είναι ακόμη καλά γνωστή, δια τούτο δεν ημπορούμεν να δώσωμεν τον ορισμόν της αλλέως, παρά εκ των πρώτων αποτελεσμάτων της».

Φυσικής απάνθισμα, σελ. 173.

Η ηλεκτρική ύλη κοινολογείται εις όλα τα μη ηλεκτρικά σώματα, όσον μεγάλα και φαρδεία και αν είναι. Τα αποτελέσματά της ταύτα μας είναι αισθητά τότε, όταν είναι μόνον βαλμένα να στέκονται επάνω εις ηλεκτρικά σώματα, και όχι εις άλλα».

Γαλλική *Encyclopédie*, τόμ. 5, σελ. 469b, λήμμα «Electricité».

«Comme on ne connoît point encore l'essence de la matiere électrique, il est impossible de la définir autrement que par ses principales propriétés».

Γαλλική *Encyclopédie*, τόμ. 5, σελ. 474b, λήμμα «Electricité».

«La matiere de l' électricité se communique a tous les corps non électriques, de quelque grandeur et de quelqu' étendue qu' ils puissent être; et que les effets de cette matiere nous sont sensibles tant qu' ils ne tiennent qu' à des corps électriques et qu' ils ne communiquent point à d' autres».

Συμπερασματικά μπορεί να λεχθεί πως η επιστημονική γνώση της Γαλλικής *Encyclopédie*⁹, πέρα από τον πρωταρχικό ρόλο που διαδραμάτισε στον Γαλλικό και

⁹ Τέσσερα χρόνια πριν από τον Ρήγα Βελεστινλή, θέματα της Γαλλικής *Encyclopédie* χρησιμοποίησε ο Χριστόδουλος ο εξ Ακαρνανίας, στο βιβλίο, *Περί Φιλοσόφου, φιλοσοφίας, φυσικών, μεταφυσικών, πνευματικών και θείων αρχών*, Βιέννη 1786. Βλ. Παν. Νούτσου, «Χριστόδουλος ο εξ Ακαρνανίας και *Encyclopédie*», περιοδ. *Ο Ερανιστής*, τόμ. 19, 1981, σελ. 13-14.

γενικά στον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, έχει αποδειχθεί πλέον ότι και με το *Φυσικής απάνθισμα* του Ρήγα Βελεστινλή μεταφέρεται, με την αντίστοιχη επίδραση, στον Ελληνικό-Βαλκανικό χώρο. Και ότι το *Φυσικής απάνθισμα* του Ρήγα αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο της σύνδεσης της ελληνικής προεπαναστατικής σκέψης με το γαλλικό Διαφωτισμό.